

ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА НАРАТИВУ: КОГНІТИВНИЙ ВИМІР

Проаналізовано тематичну структуру наративу, яку визначають як ментальну модель, схему або структуру, що конструюється адресатом у межах когнітивного процесу розуміння тексту. Оповідний акт ідентифікується як діяльність, що ґрунтується на концептуалізації ієрархічної структури історії, яка оповідається. Особливу увагу приділено аналізу існуючих тематичних моделей наративу, що базуються на розумінні теми як жанрової когнітивної структури, яка активується діями, що відбуваються у фікціональному світі. Сучасні концепції наративу враховують наявність певних тематичних домінант, що формують його загальну тематичну структуру і впливають на динаміку розгортання наративних подій і можливий характер розв'язки. Вивчення змістовних аспектів наративної структури супроводжується аналізом її формальних аспектів, що сприятиме побудові універсальної моделі наративу, структурні принципи якої відповідатимуть і загальним критеріям наративності, і вимогам жанрової специфіки оповіді. Крім того, побудова такої моделі вимагає залучення до аналізу фактора читача, оскільки саме потенційні стратегії обробки та розуміння наративного тексту читачем визначають внутрішню конфігурацію текстової структури, створюваної автором.

Ключові слова: наративна структура, тема, тематична модель, когнітивний, актант, ситуаційна модель.

Постановка наукової проблеми та її значення. У руслі когнітивно-дискурсивного підходу наратив розуміють як «когнітивну лінгвістичну конструкцію, що динамічно розгортається у часі» [11, 83], сутність якої пов'язана з інтеракціональною діяльністю учасників комунікації. Ця діяльність передбачає поетапну (*incrementally accomplished*) передачу певного когнітивного плану (*the delivery of a cognitive plan*) від мовця до слухача [14, 73]. Ключовим поняттям наратологічного аналізу процесів адресації та інтерпретації наративних текстів є поняття «структура наративу».

Аналіз досліджень із цієї проблеми. На думку дослідників [8, 277], оповідний акт містить два взаємопов'язані когнітивні процеси – «референційний» та «ієрархічний». Референційний процес зумовлений послідовним розвитком подій, що матеріалізуються у пропозиціях, лінгвістично закодованих у межах клауз і речень (роботи Р. Барта, Ж. Женетта, Ц. Тодорова, А. Греймаса, К. Бремона, Д. Хермана). Ієрархічний процес полягає в організації тих самих лінгвістичних одиниць відповідно до «глобальної теми» наративу (В. Пропп, А. Греймас, Т. А. ван Дейк, В. Кінч, Е. Тан). В іншому випадку мова йде про спроби визначення ментальних моделей, схем або структур, що конструюються індивідом у межах когнітивного процесу розуміння наративу, де сам акт оповіді детермінується як діяльність, підґрунтям якої є концептуалізація ієрархічної структури історії, що оповідається (більш детально див.: [9; 12; 13]).

Мета і завдання статті. Мета статті – систематизувати сучасні уявлення про змістовні аспекти наративної структури та способи їх внутрішньої організації, зумовлені певною тематикою та жанровою специфікою. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати сутність поняття наративної структури у предметно-змістовному ракурсі; 2) описати тематичні моделі наративу; 3) сформулювати перспективи подальших досліджень у площині наратологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Підґрунтям будь-якого наративу є зміна стану персонажа та/або трансформація початкової ситуації, що передбачає різку зміну напряду дії (перипетію, за Аристотелем). Таких поворотів у наративній послідовності може бути декілька: «початковий стан → руйнування → новий стан → руйнування → новий стан → ... → фінальний стан (рівновага)». Кожний новий стан водночас є і відправним пунктом, і завершальним, а також приклад тимчасової рівноваги між «до та після», між минулим і майбутнім [10, 521]. Інакше кажучи, структура наративу передбачає «необхідність певної динаміки станів, зовнішньої або внутрішньої, що є результатом діяльності персонажів» [4, 97]. Ця діяльність підпорядкована певній логіці розвитку подій і зумовлена глобальною темою

нарративу (розкриття таємниці, отримання бажаного об'єкта, викриття злочинця, розвиток особистих стосунків й ін.), де кожному персонажу приписується своя рольова функція.

У сфері вивчення змісту нарративу основоположна роль у розвитку цього напрямку належить російському вченому-формалісту В. Проппу. У роботі «Морфологія казки» (1928) В. Пропп створив класичний варіант визначення та класифікації сюжетів, де центральною категорією аналізу стала дія персонажа (або його функція). Функцію автор розуміє як «вчинок дійової особи, який визначається з погляду його значущості для розвитку подій» [6, 22]. Проаналізувавши матеріал 100 російських казок, В. Пропп вирізняв 31 функцію, зокрема: вихідну ситуацію, відлучку, заборону, порушення, вивідування (відомостей), надання (відомостей) та ін. [6, 26–59]. Об'єднання цих функцій у так звані кола дій дало можливість автору ідентифікувати сім інваріантних дійових осіб (актантів), типових для всіх текстів казок: шкідник, даруватель, помічник, бажаний персонаж, відправник, герой та помилковий герой [6, 73]. Отже, будь-яка конкретна казка репрезентує певну комбінацію кіл дій, які охоплюють певні функції.

Концепція Проппа стала першою, проте не останньою, спробою моделювання сюжетної синтактики. У «Структурній семантиці» (1966) А. Греймас, коментуючи схему Проппа, вважає її «занадто емпіричною» та намагається редукувати її за допомогою поняття *актанта*, який не є ані специфічним сюжетним елементом, ані персонажем, а лише структурною часткою [5, 135]. Об'єднавши парні функції, він вирізняє спочатку 20 функцій (відлучка, заборона vs порушення; вивідування vs надання відомостей; розчарування vs покора тощо), а потім зводить їх до п'яти: укладання договору (припис vs згода); боротьба (протистояння vs перемога); комунікація (передача vs отримання); присутність; швидке переміщення [2, 277–281]. Так само А. Греймас [1, 158–163] формує список із шістьох актантів, розташованих на трьох семантичних вісях (рис. 1): 1) вісь бажання (суб'єкт – об'єкт); 2) вісь випробувань (помічник – супротивник); 3) вісь комунікації (адресант – адресат).

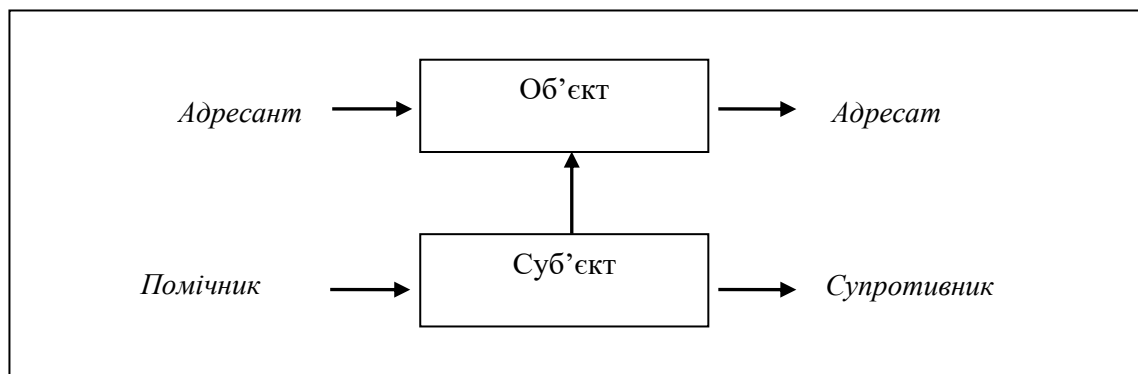

Рис. 1. Актантна схема А. Греймаса [7, 97].

Аналізуючи модель А. Греймаса, Р. Францозі вважає, що вона працює так: (а) Адресант ініціює подію; (б) Адресат отримує від події вигоду; (в) Супротивник уповільнює або заважає події у протистоянні Суб'єкту або конкуруючи з ним за Об'єкт; (г) Помічник наближає подію, допомагаючи Суб'єкту [10, 524]. Водночас певний актант може інкорпорувати цілий клас персонажів або може втілюватись одразу в кількох акторах, а іноді може не бути задіяним узагалі.

У межах когнітивно-дискурсивного підходу до вивчення стратегій розуміння зв'язного тексту змістовні аспекти нарративу узгоджуються з поняттям «ситуаційна модель», запропонованим Т. А. ван Дейком і В. Кінчем (1988): «Головною властивістю моделі є припущення, що розуміння тексту передбачає не лише репрезентацію текстової бази в епізодичній пам'яті, а й активацію, оновлення й інші способи функціонування так званої *ситуаційної моделі* в епізодичній пам'яті: це когнітивна репрезентація подій, осіб і взагалі ситуацій, про яких ідеться в тексті» [3, 164–165]. Це зауваження щодо структури зв'язного тексту як такого (зокрема й нарративного) співвідноситься з ідеєю існування «глобальної схематичної форми» тексту (*global schematic form*), її «головної теми» (*global theme*) – однієї з ключових ідей у сучасній наратології.

Багаторічні наукові пошуки у сфері вивчення тематичного наповнення тексту дали змогу дослідникам сформулювати визначення теми: «Тема – це жанрова когнітивна структура, яка активується діями, що відбуваються у фікціональному світі» [15, 127]. Аналізуючи особливості змісту кінематографічного наративу, Е. Тан [15, 120] вирізняє два його основні компоненти – тематичну структуру (*thematic structure*) і структуру персонажів (*character structure*). На думку автора, перший компонент регулює читацькі очікування щодо розвитку подій, інший – керує очікуваннями щодо долі персонажів, які викликають симпатію з боку читача.

Література з теорії драми, за словами Е. Тана, характеризується наявністю значної кількості робіт, присвячених опису ситуацій, що формують ядро драматичних творів. Зокрема, французький театрознавець Жорж Польті (роботи 1921–1977 рр.) запропонував класифікацію з 36 сюжетів, яка містить у собі, наприклад, *Фатальну необережність*, *Загадку*, *Викрадення*, *Самопожертву заради ближнього*, *Судову помилку* тощо. Інший відомий французький теоретик, філософ Етьєн Сур'є (1950) розробив більш жорстку схему аналізу, виділивши лише 6 окремих драматургічних функцій, серед яких: *Спрямована драматична сила* (*Aimed Dramatic Force*), найчастіше – пристрасть, бажання, страх; *Представник цінностей* (*Representative of Value*); *персонаж, який отримує Цінність* (*Value*); *Супротивник* (*Adversary*) тощо. Ці функції, своєю чергою, можуть формувати тематичні кластери (наприклад, Спокуси, Зради, Помсти) [15, 121–122]. Виходячи з цього розподілу, шляхом комбінування та модифікацій структурних схем Е. Сур'є ідентифікував близько 200 000 сюжетних ситуацій. Як зазначає Е. Тан, класифікація Сур'є стала прототипом актантної моделі Греймаса, схематично окресливши прото-елементи структурного аналізу.

Згідно з дослідженнями останніх десятиліть, розвиток когнітивної науки дав можливість її представникам розробити моделі розуміння наративу, в основу яких покладено концепцію «тематичних універсалій» Р. Шенка, доповнену напрацюваннями М. Дайєра (1983), У. Ленерта (1982), Р. Віленські (1983) [15, 128]. Нагадаємо, що до тематичних універсалій (домінант) Р. Шенк зараховує: смерть, небезпеку, хаос, деструкцію, хворобу, каліцтво, владу, гроші, секс, романтичні стосунки (пізніше цей перелік було доповнено ще одним пунктом – життєвими проблемами / *life issues*). У цих моделях розуміння наративу розглядалось у співвіднесенні з процесом конструювання когнітивної репрезентації у напрямі «знизу – вверх» (*bottom – up*), тобто тематичним структурам різноманітних параметрів відводилась роль регуляторів репрезентації дій залежно від рівня деталізації. У найбільш загальному розумінні, ці моделі деталізовували цілі одного чи більше протагоністів, плани досягнення цих цілей, взаємне накладання цілей, планів і дій різних протагоністів, а також можливі варіанти розв'язання проблемних ситуацій (з урахуванням типових помилок у плануванні) [15, 128].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Запропонований огляд моделей наративної структури ілюструє тезу М. Бамберга і В. Марчман про існування двох паралельних векторів досліджень, пов'язаних, з одного боку, з вивченням форми наративу, а з іншого – з аналізом його змісту. Водночас, учені справедливо вказують на необхідність розробки комплексного, системного підходу до вивчення структури наративного тексту – підходу, що дає змогу з'ясувати і формальні, і змістовні аспекти наративної організації, ключовим принципом формування якої є одночасне «скріплення» (*binding*) і «розгортання» (*unfolding*) історії від рівня локальної когезії до рівня глобальної ієрархії [8, 279]. Поділяючи думку М. Бамберга і В. Марчман, вважаємо, що результатом такого підходу має стати побудова універсальної моделі наративу, структурні принципи якої будуть відповідати загальним критеріям наративності та вимогам жанрової специфіки оповіді. Побудова такої моделі – тема окремого наукового дослідження.

Джерела та література

1. Греймас А. Размышления об актантных моделях [Электронный ресурс] / А. Греймас // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / [пер. с фр., сост., вступ. ст. И. Г. Косикова]. – М. : ИГ «Прогресс», 2000. – С. 153–170. – Режим доступа : <http://docplayer.ru/194863-Razmyshleniya-ob-aktantnyh-modelyah-1-dva-urovnya-opisaniya.html>.
2. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: Поиск метода / А.-Ж. Греймас ; [пер. с фр. Л. Зиминой]. – М. : Академ. проект, 2004. – 368 с.
3. Дейк Т. А., ван. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч ; [пер. с англ. В. Б. Смирнского] // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка / [ред. В. В. Петров, В. И. Герасимов]. – М. : Прогресс, 1988. – С. 153–211.

4. Евстигнеева Н. В. Модели анализа нарратива [Электронный ресурс] / Н. В. Евстигнеева, О. А. Оберемко // Человек. Сообщество. Управление. – 2007. – № 4. – С. 95–107. – Режим доступа : http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2007_4/2007-4_EvstigneevaOberemko.pdf
5. Иглтон Т. Теория литературы: Введение / Т. Иглтон ; [пер. с англ. Е. Бучкиной]. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2010. – 296 с.
6. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки / В. Я. Пропп ; [науч. ред., текстолог. коммент. И. В. Пешкова]. – М. : Лабиринт, 2001. – 192 с.
7. Фомин И. В. Модели повествовательной синтактики как инструмент анализа образов государств [Электронный ресурс] / И. В. Фомин // Вестник Балт. федерал. ун-та им. И. Канта. – 2014. – Вып. 6. – С. 94–102. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/modeli-povestvovatelnoy-sintaktiki-kak-instrument-analiza-obrazov-gosudarstv>.
8. Bamberg M. Binding and Unfolding: Towards the Linguistic Construction of Narrative Discourse / M. Bamberg, V. Marchman // Discourse Processes. – 1991. – No. 14. – P. 277–305.
9. A Companion to Narrative Theory / [ed. by J. Phelan and P. J. Rabinowitz]. – Oxford : Blackwell Publishing, 2005. – 592 p.
10. Franzosi R. Narrative Analysis – Or Why (And How) Sociologists Should be Interested in Narrative [Electronic resource] / R. Franzosi // Annual Review of Sociology. – 1998. – Vol. 24. – P. 517–554. – Access mode : <https://www.jstor.org/stable/223492>.
11. Gonzales M. Pragmatic Markers in Oral Narrative: The Case of English and Catalan / M. Gonzales. – Amsterdam–Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – 410 p.
12. Narrative Theory, Literature and New Media: Narrative Minds and Virtual Worlds / [M. Hatavara, M. Hyvarinen, M. Makela, F. Mayra]. – London : Routledge, 2015. – 326 p.
13. Narratology: An Introduction / [ed. by S. Onega and J. A. G. Landa]. – NY : Routledge, 2014. – 336 p.
14. Schegloff E. A. Discourse as an Interactional Achievement: Some Uses of ‘Uh huh’ and Other Things That Come Between Sentences / E. A. Schegloff // Analyzing Discourse: Text and Talk / [ed. by D. Tannen]. – Washington D. C. : Georgetown University Press, 1982. – P. 71–93.
15. Tan E. Emotion and the Structure of Narrative Film: Film as an Emotion Machine / E. Tan. – NJ : Mahwah, 1996. – 296 p.

References

1. Hreimas, Algirdas. 2000. “Razmyshleniia ob Aktantnykh Modeliakh”. *Frantsuzskaia Semiotika: Ot Strukturalizma k Poststrukturalizmu*, edited by I. G. Kosikova. Moskva: IG “Progress”. <http://docplayer.ru/194863-Razmyshleniia-ob-aktantnykh-modelyah-1-dva-urovnya-opisaniya.html>.
2. Hreimas, Algirdas. 2004. *Strukturnaia Semantika: Poisk Metoda*. Translated by L. Zimina. Moskva: Akademicheskii Proekt.
3. Deik van, Teun, and Kynch, Walter. 1988. “Strategii Ponimaniia Sviaznogo Teksta”. In *Novoie v Zarubezhnoi Lingvistike*, edited by V. V. Petrov, V. I. Gerasimov, translated by V. B. Smirenskii, 153–211. Moskva: Progress.
4. Evstigneeva, Natalia, and Oberemko, Olha. 2007. “Modeli Analiza Narrativa”. *Chelovek. Soobshchestvo. Upravleniie*, 4: 95–107. http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2007_4/2007-4_EvstigneevaOberemko.pdf
5. Iglton, Terry. 2010. *Teoriia Literatury: Vvedeniie*. Translated by E. Buchkinoi. Moskva: Izdatelskii Dom “Territoriia Budushcheho”.
6. Propp, Vladimir. 2001. *Morfologiya Volshebnoi Skazki*. Moskva: Labirint.
7. Fomin, Ihor. 2014. “Modeli Povestvovatelnoi Sintaktiki kak Instrument Analiza Obrazov Gosudarstv”. *Vestnik Baltiiskogo Federalnogo Universiteta Imeni I. Kanta*, 6: 94–102. <http://cyberleninka.ru/article/n/modeli-povestvovatelnoy-sintaktiki-kak-instrument-analiza-obrazov-gosudarstv>.
8. Bamberg, Michael, and Marchman, Virginia. 1991. “Binding and Unfolding: Towards the Linguistic Construction of Narrative Discourse”. *Discourse Processes*, 14: 277–305.
9. Phelan, J., and Rabinowitz, P. J., eds. 2005. *A Companion to Narrative Theory*. Oxford: Blackwell Publishing.
10. Franzosi, Roberto. 1998. “Narrative Analysis – Or Why (And How) Sociologists Should be Interested in Narrative”. *Annual Review of Sociology*, 24: 517–554. <https://www.jstor.org/stable/223492>
11. Gonzales, Mark. 2004. *Pragmatic Markers in Oral Narrative: The Case of English and Catalan*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
12. Hatavara, M., and Hyvarinen, M., and Makela, M., and Mayra, F. 2015. *Narrative Theory, Literature and New Media: Narrative Minds and Virtual Worlds*. London: Routledge.
13. Onega, S., and Landa, J. A. G., eds. 2014. *Narratology: An Introduction*. New York: Routledge.
14. Schegloff, Emanuel. 1982. “Discourse as an Interactional Achievement: Some Uses of ‘Uh huh’ and Other Things That Come Between Sentences”. In *Analyzing Discourse: Text and Talk*, edited by D. Tannen, 71–93. Washington D. C.: Georgetown University Press.
15. Tan, Edward. 1996. *Emotion and the Structure of Narrative Film: Film as an Emotion Machine*. New Jersey: Mahwah.

Лещенко Анна. Тематическая структура нарратива: когнитивное измерение. Посвящено анализу тематической структуры нарратива, которую рассматривают как ментальную модель, схему или структуру, конструируемую адресатом в рамках когнитивного процесса понимания текста. Повествовательный акт идентифицируют как деятельность, в основании которой лежит концептуализация иерархической структуры повествуемой истории. Особое внимание уделено анализу существующих тематических моделей нарратива, которые фокусируются на понимании темы как жанровой когнитивной структуры, активируемой действиями, происходящими в фикциональном мире. Современные концепции нарратива учитывают наличие определенных тематических доминант, которые формируют его общую тематическую структуру и влияют на динамику разворачивания событий и возможный характер развязки. Изучение содержательных аспектов нарративной структуры должно сопровождаться анализом ее формальных аспектов, способствуя тем самым построению универсальной модели нарратива, структурные принципы которой будут соответствовать как общим критериям нарративности, так и требованиям жанровой специфики повествования. Кроме того, построение такой модели требует привлечения к анализу фактора читателя, поскольку именно потенциальные стратегии обработки и понимания нарративного текста читателем определяют изначальную конфигурацию текстовой структуры, создаваемой автором.

Ключевые слова: нарративная структура, тема, тематическая модель, когнитивный, актант, ситуационная модель.

Leshchenko Hanna. Thematic Structure of Narrative: Cognitive Dimension. The article centres on the analysis of thematic narrative structure, which is conceptualized as a mental model, a schema or a structure, construing by the addressee within the cognitive process of text comprehension. The act of narration is identified as the activity based on the conceptualization of the hierarchical structure of the story narrated. Special attention is given to the analysis of the existing thematic models which are focused on the theme as a generic cognitive structure, activated by the actions in fictional world. Modern narrative theories take into account the definite thematic dominants forming its general thematic structure and influencing the dynamics of the narrative events and the possible character of final resolution. The research of the content aspects of the narrative structure should be accompanied by the analysis of its formal aspects, facilitating the constructing of the universal narrative model. The structural principles of such a model ought to correlate with general criteria of narrativity as well as generic constraints of the narrative. Besides, while model constructing the reader's factor should also be involved as the narrative configuration is actually defined by the reader's strategies of processing and text comprehension.

Key words: narrative structure, theme, thematic model, cognitive, actant, situational model.